

Konfesní poměry ve vrchnostenských městech husitské epochy

ROBERT NOVOTNÝ
(Praha)

Zatímco v období husitské revoluce probíhaly v královských městech někdy až překotné náboženské převraty, po bitvě u Lipan, resp. po přijetí kompaktát a Zikmunda Lucemburského za českého krále, se situace stabilizovala. Byť většina měst v Čechách byla utrakvistická a většina vládců katolická, ze strany panovníků nedocházelo až na výjimky k větším zásahům do náboženského života královských měst. Městské obce, jejichž sebevědomí i politický význam během husitské revoluce značně vzrostly, by si ostatně ze strany uvadlé centrální moci nic takového nenechaly diktovat.¹

V případě měst vrchnostenských byla situace odlišná, neboť se zde do náboženských poměrů významně promítaly dvě okolnosti. Zaprvé docházelo ke změnám vrchnosti a nový držitel mohl být opačného vyznání než dosavadní; zadruhé někdy sám majitel města či městečka konvertoval. Tyto dva momenty vyvolávají celou řadu otázek, které je v následujícím textu možné na několika příkladech spíše nadhodit než definitivně vyřešit. V zásadě jde o komplex problémů spojený na jedné straně s náboženskými

¹ Recentní souhrnnou charakteristiku k problematice měst podává MARTIN MUSÍLEK, *Města*, in: *Husitské století*, (edd.) Pavlína Cermanová, Robert Novotný, Pavel Soukup, Praha 2014, s. 317–332. K náboženským poměrům s důrazem na královská města s. 326–328.

právy měšťanů a jejich garancemi, na straně druhé s nárokem vrchnosti určovat věroučné poměry na svých panstvích – pokud jim na tom záleželo a pokud se o to snažili.

Zatímco síť českých královských měst se v zásadě ustavila ve 13. století, v případě měst vrchnostenských dochází k prudkému rozvoji až v pozdním středověku. Na počátku 15. století můžeme počítat v Čechách s necelými 300 městy a městečky, na konci jagellonského věku již přibližně se 450. Nejde však pouze o kvantitativní rozvoj vrchnostenských měst, nýbrž i o rozvoj kvalitativní.² Husitská revoluce nastartovala proces, který bychom mohli označit jako urbanizaci šlechty; nobilita často svá hlavní sídla přesunuje z hradů do poddanských měst, jež se stávají plnohodnotnými rezidencemi. Se vzrůstem významu vrchnostenských měst se zvyšovalo i sebevědomí jejich obyvatel. Náboženské sebeurčení se přirozeně stalo jednou z důležitých komponent formování městských obcí pohusitské epochy. Nepřeberný materiál k tomuto tématu dosud čeká na zpracování, následující odstavce se proto zaměří jen na několik příkladů, a to především z Čech, byť ani Morava nezůstane zcela stranou. Pozornost bude přednostně věnována těm městům, kde máme doloženy právní garance náboženských svobod; výzkum se zároveň zaměří i na města, která byla původně královská, jejichž aktuální vrchností ale byla šlechta.³

Začněme příkladem Mladé Boleslavi, významné poddanské rezidence, která sloužila i jako zdroj právního poučení pro řadu dalších vrchnostenských lokalit. Město před husitskou revolucí ovládali páni z Michalovic, během roku 1425 však katolický rod o Mladou Boleslav přišel a ta se dostala do správy sirotků. Po bitvě u Lipan páni z Michalovic usilovali získat město zpět a jejich snaha byla úspěšná. Roku 1436 se Boleslavi znovu ujali, městská obec si ale vynutila v náboženské oblasti výrazné ústupky: Petr z Michalovic musel přislíbit nejen zachování přijímání pod obojí ve městě, ale rovněž trestání smrtelných hříchů a svobodné kázání slova božího. Při-

² K vrchnostenským městům FRANTIŠEK HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009, s. 446–452; ROSTISLAV NOVÝ, *Poddanská města a městečka v předhusitských Čechách*, Československý časopis historický 21/1973, s. 73–109; PETR VOREL, *Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15.–17. století*, Pardubice 2001; FRANTIŠEK ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, díl 1, Praha 1993, s. 352–370.

³ Některé z následujících příkladů jsou stručně pojednány ve studii ROBERT NOVOTNÝ, *Konfesionalizace před konfesionalizací? Víra a společnost v husitské epoše*, in: *Heresis seminaria. Pojmy a koncepty v bádání o husitství*, (edd.) Pavlína Rychterová, Pavel Soukup, Praha 2013, s. 233–266, zde s. 259–262.

jatá dohoda tak šla nad rámec kompaktát a prakticky se blížila programu čtyř pražských artikulů. Ten poslední, čtvrtý artikul, týkající se světského panování kněží, přitom nebylo třeba řešit, neboť se rozuměl sám sebou: církevní majetek byl rozchvácen, smlouva nadto ve městě zapovídala katolické bohoslužby a návrat katolických měšťanů, kteří uprchli během válek.⁴

Listina obsahuje dva další důležité body. Tím prvním je odvolání se na majestát císaře Zikmunda Lucemburského pro Prahu, který evidentně sloužil jako předobraz konfesního vztahu vrchnosti a měšťanů, ať již šlo o města královská, či poddanská.⁵ Tím druhým je výminka, že pokud by Petr chtěl město darovat, zastavit či prodat, musí nový nabyvatel uvedené koncese schválit. V normativní rovině tak měla být kontinuita utrakvismu zachována, v praktické rovině se ale vývoj ubíral jinudy. Je to přirozené, neboť kvůli zboření dosavadní hlavní rezidence rodu, hradu Michalovice, zvolil Petr za svoje sídlo právě Mladou Boleslav. Jen těžko si lze představit, že za takovéto konstelace mohli boleslavští měšťané bránit své vrchnosti, aby měla kolem sebe katolický dvůr. Patrně zde tedy *via facti* dochází ke koexistenci dvojvěří, čemuž by napovídal i další vývoj, kdy Boleslav drželi katolička Magdalena z Michalovic a její manžel, utrakvista Jan Tovačovský z Cimburka. Máme přitom doloženo, že při vyostření náboženské situace na konci 60. let Cimburk vyháněl radikální katolické kněží. To svědčí minimálně o tom, že v Boleslavi museli nějací katoličtí duchovní být a smlouva z roku 1436 tak nebyla naplněna.⁶

Dalším městem, které získalo po revoluci garanci utrakvistického ritu, byla Bílina. Bývalé významné centrum přemyslovského státu drželi na počátku 14. století páni z Koldic. Roku 1421 se ho zmocnili pražané; nejpozději roku 1426 město získal jako svoji první větší akvizici husitský kondotír Jakoubek z Vřesovic a učinil z Bíliny svoji hlavní rezidenci. Po skončení válek vznesli na město nárok opět Koldicové a Jakoubek se na základě zprostředkování krále Zikmunda Bíliny vzdal.⁷ Ještě než k převodu došlo, museli listinou z 2. února 1437 noví nabyvatelé Albrecht, Ha-

⁴ JAROMÍR ČELAKOVSKÝ, GUSTAV FRIEDRICH (edd.), *Codex iuris municipalis III. Privilegia královských měst venkovských v království Českém z let 1420–1526*, Praha 1948, s. 136–138, č. 87; ZDENĚK BERAN, *Poslední páni z Michalovic. Jan IV. († 1435/1436) a Jindřich II. († 1468)*, České Budějovice 2010, s. 69.

⁵ JAROMÍR ČELAKOVSKÝ (ed.), *Codex iuris municipalis I. Privilegia měst pražských*, Praha 1886, s. 216–220, č. 134.

⁶ JOSEF MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 240.

⁷ AUGUSTIN MÜLLER, *Quellen- und Urkundenbuch des Bezirkes Teplitz-Schönau bis zum Jahre 1500*, Prag 1929, s. 127–128, č. 251.

nuš a Těma z Koldic slíbit utrakvistům z Bíliny a okolních panství, že je ponechají při jejich náboženských zvyklostech.⁸ Nevíme, zda město bylo stejně nábožensky uniformní jako Mladá Boleslav, v každém případě zde ale panovaly podmínky podstatně tolerantnější. Koldicové slíbili zachovat obyvatelům utrakvistický ritus a nevyhánět kněží podobojí z jejich kostelů. Do města se ale mohli vrátit bývalí katoličtí duchovní, kteří měli povinnost podávat podobojí věřícím. I když listina zavazovala vrchnost, aby v případě potřeby zajistila měšťanům kněze utrakvistického ritu, oproti předešlé výsadě mladoboleslavské obci se zdá být formulována otevřeněji vůči katolíkům. Chybí v ní rovněž klauzule, která by garanci přijímání pod obojí přenášela i na následné vrchnosti. Další konfesní vývoj města však zůstává poněkud nejasný.

Zatímco Bílinu Jakoubek postoupil pánům z Koldic, až do roku 1461 zůstaly v jeho držení Teplice. Utrakvismus zde tedy mohl zapustit pevné kořeny, které nebyly vyvráceny ani pozdějšími katolickými držiteli města, z nichž zejména Fictumové, ale i nejvyšší kancléř Albrecht Libštejnský z Kolovrat patřili mezi rozhodné stoupence římské církve. Po Albrechtově smrti se ujala města vdova Anna z Kováně, která privilegiem z 16. září 1510 garantovala měšťanům a obci města Teplice dosavadní práva a zvyklosti. Na prvním místě stojí v listině víra pod obojím způsobem, při níž slibuje Anna své měšťany zachovat a nijak je neutiskovat. Stejná práva zaručili měšťanům i Annini synové Jan a Bernard z Valdštejna a na Krupce, kterým o půl roku později matka Teplice postoupila.⁹

Komplikovaná situace panovala v Prachaticích. Nominálně patřily vyšehradské kapitule, zároveň však byly povýšeny Zikmundem na královské město, aniž by kdykoli během 15. století mohly svobodně požívat tohoto statusu, neboť se zde střídali držitelé ve značné frekvenci.¹⁰ Roku 1444 koupil Prachatice Oldřich z Rožmberka, který od zdejších obyvatel přijal človecenství i slib věrnosti a oplátkou se zavázal dodržovat dosavadní práva. Na prvním místě jsou zmíněny konfesní otázky, což je logické ve chvíli, kdy se bývalé husitské město dostalo do rukou vůdce českých katolíků. Náboženské koncese byly poměrně skromné, zejména v porovnání s Mladou Boleslaví či Bílinou; Oldřich garantoval pouze zachovat utrakvisty v příji-

⁸ ANTONÍN HAAS (ed.), *Codex iuris municipalis IV/1. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232-1452*, Praha 1954, s. 371-372, č. 260.

⁹ *Quellen- und Urkundenbuch des Bezirkes Teplitz-Schönau*, s. 199, č. 403; s. 199, č. 404.

¹⁰ Ke komplikovanému a jen těžko zrekonstruovatelnému právnímu statusu Prachatic VERONIKA MODLITBOVÁ, *Sůl nad zlato? Právní a ekonomické postavení města Prachatic v pozdním středověku*, Praha 2017 (diplomová práce).

mání pod obojí a povolil jim vydržovat si kněze, ať již jednoho nebo více.¹¹ I když opět nevíme přesněji, jaké bylo ve městě konfesní rozložení, díky Rožmberkům a dalším vrchnostem hlásícím se k římské církvi ve městě evidentně katolictví převážilo. V 60. letech hlavní prachatický farář, jenž byl katolíkem, přesto vydržoval kněží, kteří zajišťovali duchovní správu utrakvistům v okolních vesnicích Jelemkách, Žernovicích a Nebahovách. Důvod byl nasnadě a spočíval ve finanční oblasti. Zatímco přijímání pod obojí zajišťovali oni pobočníci, další honorované úkony prováděl farář sám. Katolický kněz rovněž vítal, že utrakvističtí poddaní přispívali na mobiliář kostela. Je přitom příznačné, že byli ochotni přispět na archu, nikoli však na obrazy svatých, které považovali za rouhání a posmívali se jim.¹²

Z rožmberského panství nabízí zajímavý vhled do konfesních poměrů rovněž město Miličín.¹³ Důležité centrum severní enklávy dominia, ležící na hlavní zemské stezce z Prahy do jižních Čech, patřilo mezi místa, kde byl roku 1417 při utrakvizaci rožmberských držav odvolán katolický kněz. Po přestupu dědice dominia Oldřicha zpět k římské církvi v červnu 1420 bezpochyby došlo k pokatolictění města, již v listopadu ale musel Oldřich na nátlak tábořských radikálů slíbit, že bude na svém panství dodržovat čtyři artikuly pražské.¹⁴ Vzhledem ke skutečnosti, že Miličín patřil do tábořské sféry vlivu, lze ze strany radikálů očekávat dohled nad ujednanou smlouvou. Ke konfesním poměrům během revoluce ale máme k dispozici jedinou zprávu, jíž je Oldřichova prezentace katolického kněze Jana ze Stropnice na miličínskou faru počátkem roku 1425.¹⁵

Tábořští považovali Miličín i po skončení revoluce za svoji oblast vlivu. K roku 1438 je doložen holdovní list, v němž purkmistr a rada Tábora žádali pod pohrůžkou násilné akce od miličínských konšelů 500 džberů obilí a 100 kop grošů.¹⁶ Zdá se však, že radikální husité uplatňovali ve měs-

¹¹ *Codex iuris municipalis III*, s. 235–237, č. 137.

¹² JOSEF KALOUSEK (ed.), *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské*, díl 7, Praha 1887, s. 310.

¹³ FRANTIŠEK TEPLÝ, *Paměti starožitného města Miličina a jeho okolí*, Praha 1899, s. 22–42.

¹⁴ FRANTIŠEK PALACKÝ (ed.), *Archiv český*, díl 3, s. 280, č. 14; BLAŽENA RYNEŠOVÁ (ed.), *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka 1418–1462*, díl 1, Praha 1929, s. 29, č. 43.

¹⁵ JOSEF EMLER (ed.), *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim VIII–X*, Praha 1889, s. 90.

¹⁶ SOA Třeboň, fond Historica, i. č. 420; F. TEPLÝ, *Paměti starožitného města Miličina*, s. 28; FRANTIŠEK ŠMAHEL, *Dějiny Tábora*, díl I/2, České Budějovice 1990, s. 509–510.

tě nejen ekonomický vliv, ale zasahovali i do konfesních poměrů. Ačkoli miličinskou faru drželi kontinuálně katoličtí faráři, nacházela se ve městě i výrazná utrakvistická komunita. Ta si proto zvala táboorského duchovního Ondráčka, jenž kázal a vysluhoval podoboji v miličinském domě paní Buchovcové. Jméno hostitelky bohoslužeb není bez zajímavosti, neboť s velkou pravděpodobností šlo o příbuznou významného táboorského hejtmána Zbyňka Buchovce z Buchova. Rodová tvrz Buchovců se nacházela necelých 5 kilometrů od Miličina a s rožmberským městem rod kromě geografické blízkosti spojoval minimálně i patronát nad kostelem v Oldřichově, jehož kněze potvrzovali miličínští faráři. Buchovské zboží za husitských válek zaniklo, čímž by byl pobyt členky rodu v nedalekém městě o to logičtější.¹⁷ Lze se tedy domnívat, že vztahy mezi Tábořem a Miličínem ovlivňovala i tato personální vazba, díky níž mohl být prosazován ve městě utrakvismus.

Proti aktivitám Buchovcové zakročil purkrabí hradu Choustníka Vít ze Rzávého, pod jehož správou Miličín spadal, a zakázal pokračovat v utrakvistických bohoslužbách. Vítovy snahy ale vyvolaly prudký odpor Tábořských, kteří mu vyčetli nejen potlačování husitského ritu, ale i nedostatečnou razanci proti „svůdci“, miličinskému faráři Zikmundovi, jenž měl měšťany odrazovat od „boží pravdy“.¹⁸ Z dikce táboorského listu vyplývá, že husité rozhodně nebyli v Miličíně minoritou, ale spíše v převaze, což se zdají potvrzovat i další události. Zikmund totiž musel kvůli své neutuchající katolické agitaci Miličín opustit a po intermezzu na Choustníku se usadil v dalším rožmberském městě, v Soběslavi.¹⁹ Miličín zůstal přes svoji katolickou vrchnost utrakvistický. K odstranění dvojkoľejnosti mezi katolickými faráři a kališnickým obyvatelstvem došlo až v jagellonské době, šťastnou ruku ale měšťané vždy neměli. Jménem neznámý miličinský farář, ve skutečnosti zběhlý tepelský mnich, roku 1526 využil svého obročí a ve svěřených kostelech nakradl bohoslužebné předměty, za což byl po dopadení potrestán rozsudkem smrti.²⁰

¹⁷ JIŘÍ ÚLOVEC, *Tvrziště v Buchově*, Hláška 12/2001, s. 17–20; NORBERT ANTONÍN VLASÁK, *Bývalé panství Smilkovské v kraji Tábořském*, Památky archaeologické a místopisné 9/1871–1873, sl. 99–112, zde sl. 111–112;

¹⁸ FRANTIŠEK PALACKÝ (ed.), *Archiv český*, díl 1, s. 379, č. 28.

¹⁹ *Archiv český*, díl 1, s. 385–386, č. 38; BLAŽENA RYNEŠOVÁ (ed.), *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka 1418–1462*, díl 3, Praha 1937, s. 67–68, č. 91; *Archiv český*, díl 1, s. 386, č. 39; *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka 1418–1462*, díl 3, s. 68, č. 92.

²⁰ ZIKMUND WINTER, *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století*, Praha 1895, díl 1, s. 469; F. TEPLÝ, *Paměti starožitného města Miličina*, s. 42–43.

Výběr utrakvistických farářů v Miličíně probíhal z iniciativy měšťanů, byť se svolením a možná i s pomocí vrchnosti. Tuto tolerantní praxi se pokusil zostřit Jan z Rožmberka, jenž roku 1526 stanul v čele jihočeského rodu. Jakožto církevní hodnostář – Jan zastával úřad generálního převora johanitského řádu – byl nový rožmberský vladař k náboženským otázkám citlivější a na svém panství činil důrazné kroky k upevnění římského ritu. V Třeboni například pod hrozbou vysoké pokuty a vězení nutil měšťany ke svaté zpovědi,²¹ v Miličíně pak dosadil katolického faráře. O tom svědčí list z 30. října 1527, v němž purkmistr a rada města Tábor žádají Adama z Hradce za přímluvu u Rožmberka. Miličínským má být místo nového faráře římského ritu dán kněz podobojí, „poněvadž sú skuoro všickni té stránky pod obojí způsobú“.²² Po sto letech se tak o konfesionálních poměrech v Miličíně naskýtá podobný obrázek: rožmberská vrchnost prezentuje katolického faráře, zatímco miličínští měšťané za vydatné intervence tábořského magistrátu usilují o kněze utrakvistického. Pozice římské církve se však v Miličíně restituovat nepodařilo, jak dokládá následná přítomnost utrakvistických farářů a příslušnost města pod dolní konzistoř.²³

Zmínka o pánech z Hradce nás přivádí na dominium další větve jihočeských Vítkovců.²⁴ Majetkové poměry v hlavní rodové rezidenci Jindřichově Hradci nejsou bezprostředně před výbuchem revoluce příliš přehledné.²⁵ O hlavní vliv se patrně dělili bratři Jan mladší a Oldřich Vavák z Hradce.²⁶ Zatímco Jan se profiloval jako výrazný odpůrce reformního hnutí a od kostnického koncilu si za svoji aktivitu vysloužil titul „nejkřesťanštějšího pána v Čechách“, univerzitně vzdělaný Oldřich Vavák naopak patřil k nejvýraznějším šlechtickým osobnostem husitské strany.²⁷ Zdá se, že v nábo-

²¹ List vydal JOSEF VAČKÁŘ, *Dějiny někdejší slavné Řeholní kanonie svatého Augustina v Třeboni a některé památnosti tohoto starobylého města*, Praha 1867, s. 108.

²² F. TEPLÝ, *Paměti starožitného města Miličina*, s. 43, pozn. 1; TÝŽ, *Dějiny města Jindřichova Hradce*, díl I/1, Jindřichův Hradec 1927, s. 214.

²³ FERDINAND MENČÍK, *Zápisky kněze Václava Rosy*, Vídeň 1879, s. 21; KLEMENT BOROŤ (ed.), *Jednání a dopisy konsistoře katolické i utrakvistické*, díl 1: *Akta konsistoře utrakvistické*, Praha 1868, s. 242, č. 416; F. TEPLÝ, *Paměti starožitného města Miličina*, s. 42–43.

²⁴ Základní přehled podal FRANTIŠEK TEPLÝ, *Náboženské poměry na Hradecku*, Sborník Historického kroužku 25/1924, s. 81–104.

²⁵ Jen neurčitý obrázek nám dávají prezentace jindřichohradeckých beneficí v konfirmačních knihách, neboť ty se vztahují především k jednotlivým oltářům.

²⁶ Základní biografické údaje podal F. TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce*, díl I/1, s. 157–172.

²⁷ Oldřich byl imatrikulován roku 1390 na univerzitě v Heidelbergu. GUSTAV TOEPKE (ed.), *Die Matrikel der Universität Heidelberg*, díl 1: *Von 1386–1553*, Heidelberg 1884, s. 47.

ženských otázkách získal hlavní slovo Oldřich a pravděpodobně roku 1418 prosadil na jindřichohradeckou faru utrakvistického kněze. Definitivně pak Vavák ovládl město po smrti Jana, jenž zemřel na následky zranění v bitvě u Vyšehradu 1. listopadu 1420.

Výraznou postavou mezi hradeckými husitskými duchovními, jejichž činnost lze spojovat s Oldřichem Vavákem, byl radikální náboženský kazatel Jan Drändorf. Původem míšeňský šlechtic vystudoval pražskou univerzitu a připojil se k tzv. drážďanské škole.²⁸ V březnu 1417 se účastnil proslulého svěcení na hradě Lipnici pod patronací Čěňka z Vartenberka, nejpozději v září 1421 je pak doložen v Jindřichově Hradci. Z Drändorfových slov víme, že kázal přes tři roky v Hradci a Praze, bohužel však nedokážeme určit přesnější interval. V každém případě bylo Drändorfovo působení na Jindřichohradecku usnadněno skutečností, že zde žila početná komunita německých valdenských. Ti mohli během nástupu reformní vlny postupně opouštět ilegalitu, do níž byli zahrnuti tvrdými inkvizičními procesy před polovinou 14. století. K souznění zde nepochybně došlo, neboť Drändorfovo jednání již dříve vykazovalo valdenské rysy (odmítal například přísahu) a i později během své „misijní“ cesty po říši navštěvoval právě lokality s valdenským zázemím.

Drändorfova náboženská radikalita patrně nebyla po chuti následnému držiteli Jindřichova Hradce, jímž se po smrti Oldřicha Vaváka stal v závěru roku 1421 Menhart z Hradce. Nový pán města sice patřil k husitské straně, avšak už skutečnost, že byl nedlouho před získáním města vězněn Táboru a i nadále s nimi bojoval, napovídá, že patřil k umírněnému křídlu. Zda Drändorf musel z města odejít (ony zmiňované tři roky by pak odpovídaly létům 1418–1421, což do kontextu událostí bez problémů zapadá), nelze s jistotou říci.²⁹ V každém případě se roku 1424 vydal šířit husitské myšlenky do říše, kde byl zajat a po inkvizičním procesu v únoru 1425 upálen. Symbolicky se tak stalo na místě, kde jeho patron Oldřich Vavák kdysi nastoupil univerzitní studium – v Heidelbergu.

²⁸ Drändorfovi byla věnována v německé medievalistice důkladná pozornost, viz zejména HERMANN HEIMPEL, *Drei Inquisitionsverfahren aus dem Jahre 1425. Akten der Prozesse gegen die deutschen Hussiten Johannes Drändorf und Peter Turnau sowie gegen Drändorfs Diener Martin Borchard* (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 24), Göttingen 1969, s. 25–30. Z českých prací srov. PETRA MUTLOVÁ, *Die Dresdner Schule in Prag: Eine waldensische „Connection“?*, in: Friedrich Reiser und die „waldensisch-hussitische Internationale“ im 15. Jahrhundert, (ed.) Albert de Lange, Heidelberg–Ubstadt–Weiher–Basel 2006, s. 261–276, zde s. 267–268; F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, díl 2, s. 58–59; díl 4, s. 124–125.

²⁹ Stejně tak interval může odpovídat letům 1421–1424, jak oproti většině literatury tvrdí H. HEIMPEL, *Drei Inquisitionsverfahren* s. 160, pozn. 15.

Umírněné Menhartovy postoje se promítly i do náboženských poměrů v Jindřichově Hradci. Ne však natolik, aby se mohli vrátit držitelé patronátu nad zdejší farou z řádu německých rytířů, jak se domnívá regionální literatura.³⁰ Prezentace nového kněze na uprázdněné jindřichohradecké obroči ze 4. března 1429 zjevně patří do velkého souboru titulárních konfirmací, při nichž schválení ze strany katolických administrátorů znamená pouze budoucí nárok, nikoli reálnou možnost ujmout se obroči.³¹ Sbližování stanovisek s římskou církví ale nešlo přehlédnout, neboť Menhart byl hlavním šlechtickým vyjednavčem s koncilem a jedním z garantů basilejských kompaktát. Zcela v jejich duchu také Menhart uznával práva a kompetence papežského legáta biskupa Filiberta, jenž vysvětil některý z oltářů v kostele sv. Jana Křtitele, poškozeného během tábořského útoku na město roku 1434.³²

Menhart roku 1448 konvertoval ke katolictví, což ale zásadnější důsledky pro náboženské poměry v Jindřichově Hradci nemělo.³³ Ostatně pokud měl bývalý vůdce husitského panstva v tomto ohledu nějaké plány, na jejich realizaci již mu nezbyl čas, neboť v září 1448 byl zajat Jiřím z Poděbrad a necelý půlrok nato zemřel. Statků se ujal jeho syn Oldřich († 1453) a poté Jindřich IV. († 1507), který spravoval hradecké dominium déle než půlstoletí.³⁴ Právě za jeho vlády došlo k postupné rekatolizaci města. Její předzvěstí byl příchod učence a katolického konvertity Jana Papouška ze Soběslavi,³⁵ který nalezl v Jindřichově Hradci útočiště po odchodu z Prahy, ale především návštěva charizmatického františkána Jana Kapistrána (1451), jehož kazatelská show přitahovala bez rozdílu katolické i utrakvistické poddané.³⁶ Ačkoli Kapistránův vliv na obrácení heretiků zpět do

³⁰ F. TEPLÝ, *Náboženské poměry*, s. 95; FRANTIŠEK TISCHER, *Paměti fary Jindřichohradecké*, Ohlas od Nežárky 36/1906, č. 41, s. 393 (chybně k 1425).

³¹ J. EMLER (ed.), *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidiecesim VIII-X*, s. 147.

³² F. TEPLÝ, *Náboženské poměry*, s. 94.

³³ K jeho konverzi ROBERT NOVOTNÝ, *Konversionen böhmischer und mährischer Adeliger in der hussitischen Epoche*, Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder 58/2018, s. 228–229.

³⁴ K Jindřichovi IV. srov. JOHANN NEPOMUK CORI, *Jindřich IV. z Hradce. Nástin životopisný*, Jindřichův Hradec 1894; FRANTIŠEK TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce*, díl I/2, Jindřichův Hradec 1927, s. 5–160.

³⁵ K jeho pobytu v Jindřichově Hradci i zdejšímu setkání s Eneou Silviem Piccolominim ADAM PÁLKA, *Papoušek versus Lupáč: polemika o výklad basilejských kompaktát z poloviny 15. století*, *Studia mediaevalia Bohemica* 8/2016, s. 41–87, zde s. 41, 51–55.

³⁶ Ke Kapistránově legaci ZDENĚK NEJEDLÝ, *Česká missie Jana Kapistrána*, *Časopis Musea království Českého* 74/1900, s. 57–72, 220–242, 334–352, 447–464; RICHARD RYŠAVÝ, *Die erste Hussitenmission des heiligen Johannes v. Capestrano in*

lůna římské církve je nadhodnocen řádovou historiografií, v Jindřichově Hradci připravil podmínky pro založení františkánského konventu, který zde vznikl roku 1457. Byť jeho příslušníci zatím působili v provizorních podmínkách, vytlačeni na periferii do kostela sv. Václava a přebývajíce v měšťanských domech, pro upevnění pozic římské církve byli do budoucna příslibem.³⁷

Prozatím jindřichohradečtí františkáni museli řešit vztahy s minoritským konventem, jehož budovy se původně snažili získat. Minorité měli jako tradiční instituce pečující o memorii zdejších obyvatel i okolní šlechty dobrou pozici, kterou neztratili ani během utrakvistické nadvlády ve městě.³⁸ Sociálně-memoriální funkce minoritského kláštera byla v očích měšťanů zjevně primární a konfesionální kontext hrál až druhotnou roli, jak jsme tomu ostatně svědky i v jiných městech.³⁹ Z celé řady odkazů této církevní instituci vyniká testament významného měšťana Hanuše Knaura, jenž v poslední vůli odkázal vedle 300 kop grošů farnímu kostelu i 100 kop grošů minoritskému klášteru, kde byli pochováni jeho předkové i jeho žena.⁴⁰ Zádušní odkazy umožnily minoritům od 80. let 15. století zahájit nákladnou rekonstrukci budov konventu i klášterního kostela sv. Jana Křtitele.⁴¹

Významným krokem k rekatolizaci města byl roku 1464 nástup nového faráře, Eliáše Čecha. Původem příslušník premonstrátské kanonie v Teplé a farář z Litic na Plzeňsku proslul jako aktivní bojovník s utrakvismem a údajně měl obrátit čtyřicet svých farníků zpět k římské církvi. S touto pověstí nastoupil do Jindřichova Hradce. Kromě zdejší fary ale získával

Mähren (1451), Franziskanische Studien 19/1932, s. 224–255; FRANTIŠEK ŠMAHEL, „Spectaculum fidei“. Českomoravské misie Jana Kapistrana, in: Týž, Mezi středověkem a renesancí, Praha 2002, s. 402–408.

³⁷ K dějinám františkánského kláštera FRANTIŠEK TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce*, díl II/2, Jindřichův Hradec 1932, s. 249–251; FLORIÁN FERDINAND BŘEZINA, *Stručná chronika kostela a kláštera františkánského v Jindř. Hradci*, Jindřichův Hradec 1911; BONAVENTURA JOSEF WILHELM – FRANTIŠEK KLEMENT MINAŘÍK, *Dějiny klášterů františkánských v Čechách a na Moravě*, Třebíč 1909–1910, s. 33–36.

³⁸ ROBERT ŠIMŮNEK, *Minoritský klášterní kostel sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci. Unikátně dokumentovaný případ šlechtické nekropole druhé poloviny 14. století*, Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 20/2008, s. 18–39; *Archiv český*, díl 9, Praha 1889, s. 280–281, č. 39.

³⁹ R. NOVOTNÝ, *Konfesionalizace*, s. 263.

⁴⁰ *Archiv český*, díl 9, s. 315–316, č. 80.

⁴¹ ROMAN LAVIČKA, *Pozdně středověká architektura v Jindřichově Hradci za vlády Jindřicha IV. z Hradce (* 1463 – † 1507)*, Jihočeský sborník historický 86/2017, s. 28–59, zde s. 33–37.

i další obročí, související zejména s litomyšlskou kapitulou; mimo jiné se stal jejím převorem a též administrátorem titulárně fungující litomyšlské diecéze. V Jindřichově Hradci dal Eliáš Čech rovněž uschovat i klenoty, které dříve patřily do biskupského pokladu. O Eliášově náboženské neshovívavosti podal obšírné svědectví i Jan z Rabštejna ve svém *Dialogu*.⁴²

Tlak na obyvatelstvo podobojí začal po Eliášově nástupu do Jindřichova Hradce zjevně narůstat. Nový farář zde nepobýval stále, neboť ho z města odváděly správní a diplomatické cesty, zejména poselstva k římské kurii (získal dokonce i titul papežského kaplana). Na druhou stranu právě římské angažmá a svázanost s programem Zelenohorské jednoty profilovaly Eliáše výrazně protiutrakvisticky. Krok, ke kterému došlo v Jindřichově Hradci, tak nebyl překvapivý. První květnový den 1467 Jindřich IV. vyhlásil králi Jiřímu nepřítelství a v téže době vypověděl, patrně z návodu a za přispění Zdeňka ze Šternberka,⁴³ utrakvistické obyvatelstvo z města.⁴⁴ V českých zemích známe z této doby především vyhánění duchovenstva, perzekuce měšťanů je ojedinělá. Na Jindřichovu obranu ale musíme dodat, že početnou utrakvistickou komunitu mohl vnímat jako pátou kolonu ve chvíli, kdy vše směřovalo k ozbrojenému konfliktu. O tom, že politické motivace převažovaly nad konfesiními, svědčí i následná reakce utečenců. Část z nich hledala azyl v Soběslavi, patřící katolickému magnátovi Janovi z Rožmberka.⁴⁵

Poslední třetina 15. století se nesla ve znamení posilování katolické víry a s ní souvisejících institucí. Dařilo se oběma klášterům,⁴⁶ františkáni roku 1478 započali i se stavbou nového kláštera a jejich řady posílila v 80. letech významná osobnost, konvertita a aktivní polemik Jan Vodňanský;⁴⁷ později zde působil jeden z prvních českých hymnografů Kliment Bosák.⁴⁸

⁴² K Eliášovi Čechovi i s odkazy na starší literaturu recentně VOJTĚCH VEČEŘE, *Litomyšlské biskupství po roce 1421*, *Studia mediaevalia Bohemica* 10/2018, s. 7–50, zde s. 18–19, 28–31.

⁴³ Na angažmá Zdeňka ze Šternberka ukazují nezávisle dva prameny. Za prvé je to *Potupná píseň tábořských* z roku 1520, adresovaná Ladislavu ze Šternberka – *Výbor z literatury české*, (ed.) KAREL JAROMÍR ERBEN, díl 2, Praha 1845, sl. 1245–1246. Za druhé pak svědectví Jana Kaplicara, nástupce Eliáše Čecha na jindřichohradecké faře. F. TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce*, díl II/2, s. 41–42.

⁴⁴ *Archiv český*, díl 7, s. 276–277, č. 126.

⁴⁵ *Archiv český*, díl 7, s. 278, č. 130.

⁴⁶ MIROSLAV NOVOTNÝ, *Páni z Hradce a jindřichohradecké konventy*, in: *Ve stopách sv. Benedikta*, (edd.) Libor Jan, Petr Obšusta, Brno 2002, s. 159–171, zde s. 167–169.

⁴⁷ JOSEF TRUHLÁŘ, *O životě a spisech známých i domnělých bosáka Jana Vodňanského*, *Časopis Musea království Českého* 58/1884, s. 524–547, zde s. 527, 544–545.

⁴⁸ Poznatky ke třem osobám, které jsou v literatuře spojovány s postavou Klimenta Bosáka, utřídil JAROSLAV HAVRLANT, *Kliment Bosák – hledání jednoho z nejstarších*

Za souhlasu Jindřicha IV. rovněž vznikla nová kaple sv. Barbory na farním hřbitově, rozhojňovalo se i jmění farního špitálu sv. Máří Magdalény, při hlavním kostele povstala kaple Nejsvětější Trojice (Špulířská). Jindřich podpořil snahy o obnovu římské církve roku 1489 založením mariánského literátského bratrstva.⁴⁹ Katolická zbožnost byla demonstrována i na úrovni cechů, když koželuzi svíčky „ke cti a chvále milému P. Bohu, jeho přeslavné matce panně Mariji a všem svatým pálti mají v kostele u fary i v klášteřích podle zřízení obyčeje křesťanského“.⁵⁰

Obraz důsledného rekatolizačního úsilí Jindřicha IV. narušuje jediná okolnost, sňatek s Anežkou, sjednaný předákem moravských utrakvistů a nevěstiným strýcem Ctiborem Tovačovským z Cimburka. Svátba dohodnutá na podzim 1484 měla i politický kontext, neboť spadala do období intenzivních jednání katolické a utrakvistické šlechty, které předcházely uzavření kutnohorského náboženského smíru. Reprezentativní složení svědků úmluvy – po stránce zemské i konfesní – odpovídalo symboličnosti celého aktu. Ostatně i skutečnost, že namísto původně zvoleného Tovačova bylo svatební veselí přesunuto do Olomouce, měla zřejmě symbolicky odkazovat na dohody z let 1478/1479, jež znamenaly první fázi usmíření mezi utrakvisty a katolíky. Lze přepokládat, že ženich Anežce zaručil svobodu přijímání pod obojí, jak již bylo v této době obvyklé – příslušné klauzule nacházely odraz i ve svatebních smlouvách nobility. O podobě soužití utrakvistické šlechtičny s katolickým prostředím v Jindřichově Hradci, kam se po sňatku přestěhovala, již ale nemáme zpráv, neboť záhy zemřela.⁵¹

Určité analogie v demonstrativních krocích k restauraci katolické víry, ale i odlišnosti v postojích během odboje Zelenohorské jednoty nabízí situace v Tachově. Původně rojalistická výspa u západních hranic Čech se dostala v letech 1427–1434 do područí husitů. Po lipanské bitvě získal Tachov do zástavy jeden z nejvěrnějších straníků krále Zikmunda Jindřich z Metelska, později zástava přešla do rukou pánů z Gutštejna. Právě oni provedli ostentativní kroky k posílení římské víry. Zřejmě v souvislosti s návštěvou Jana Kapistrána v Tachově založil Burian I. z Gutštejna františkánský kláš-

českých hymnografů, in: O felix Bohemia! Studie k dějinám české reformace. K počtě Davida R. Holetona, (ed.) Petr Hlaváček, Praha 2013, s. 173–194. K jednoznačnému ztotožnění však uvedená studie nedospěla.

⁴⁹ FRANTIŠEK TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce*, díl II/3, Jindřichův Hradec 1934, s. 251–262. Literaturu eviduje HANA PÁTKOVÁ, *Bratrstvie ke cti božie. Poznámky ke kultovní činnosti bratrstev a cechů ve středověkých Čechách*, Praha 2000, s. 114.

⁵⁰ F. TEPLÝ, *Náboženské poměry*, s. 98.

⁵¹ Doklady v *Archiv český*, díl 9, s. 359–360, č. 128; *Archiv český*, díl 10, s. 47, č. 1030; *Archiv český*, díl 10, s. 359, č. 135.

ter (papežské svolení obdržel roku 1460), Burian II. z Gutštejna pak dal obnovit klášter karmelitánský. Ve městě nicméně bez problémů přežívala utrakvistická minorita, jejíž kořeny zjevně sahají do let 1427–1434. Burian II. měl podle katolického administrátora Hilaria z Litoměřic dokonce využívat utrakvisty ve městě ve sporech s katolickou církví.⁵²

Je pozoruhodné, že prakticky veškerá privilegia na náboženské svobody garantují přijímání podobojí, ale nikoli zachování římského ritu. Výjimku v tomto ohledu představuje Zikmundova listina pro měšťany Volyně (byť jde o doklad nepřímý, neboť z pozdější stručné parafráze nelze zrekonstruovat její přesný obsah). Město náležející původně svatovítské kapitule setrvalo během revoluce na katolických pozicích.⁵³ Zárukou kontinuity byl kněz Mikuláš z Tourova a na Budkově, příslušník významného regionálního rodu. Právě on se spolu s volyňskou obcí vypravil po přijetí krále Zikmunda do Prahy, kde získal od panovníka zápis zachovávající měšťany při jejich „právích a řádiích světských i duchovních“. Šlo o prozíravý krok, neboť Volyni záhy obdržel od Zikmunda jako kompenzaci za postoupení Stříbra husitský válečník Přibík z Klenové. Jeden z významných obhájců kompaktát se však držel zcela v jejich tolerantním duchu, což deklaroval hned při nástupu do města. „Tehdy jest kázal konšelóm i vši obci před sebu státi; tu jest jim rozkázal, kteřížby byli naše staré viery, aby vystúpili na jednu stranu, a kteříž táborské na druhú. Tu jest tomu srozuměl, že jest těch málo bylo táborské viery. I prosili jsú pana Přibíka ti Táborští, aby jim také kněze dal. Tu jest k nim řekl pan Přibík: Ne, nemuož to býti, vás jest málo, hled'te sobě kněze, kdež muožte, ale těchťo jest mnoho.“⁵⁴

Po smrti faráře Mikuláše požádali Volynští svoji vrchnost, aby si mohli opatřit nového kněze, což jim Přibík povolil. Měšťané se vydali ke strakonickému převorovi Václavovi z Michalovic, který jim zajistil kněze Jakoubka. Byť římskému ritu zjevně nebyly ve Volyni kladeny větší překážky, přece jen ve městě, které Přibík využíval spolu s Klenovou jako svoji hlavní rezidenci, utrakvismus zapustil hlubší kořeny. Situace se vyhrotila a vyústila v náboženský převrat ve druhé polovině 60. let, kdy již Volyni spravovali strakoničtí převorové. Jak píše 2. února 1468 ve své situační zprávě Janovi

⁵² JIŘÍ JÁNSKÝ, *Hroznatovci a páni z Gutštejna*, Domažlice 2009, s. 120, 183; ANTONÍN MAŘÍK, *Odras činnosti administrátorů podjednou doby Jiřího z Poděbrad v západních Čechách*, *Minulostí západočeského kraje* 24/1998, s. 169–204, zde s. 182.

⁵³ K osudům Volyně za husitské epochy FRANTIŠEK TEPLÝ, *Dějiny města Volyně na Prácheňsku*, Praha 1903, s. 37–62.

⁵⁴ *Archiv český*, díl 7, s. 311, č. 197. RUDOLF URBÁNEK, *Věk poděbradský*, díl 3, Praha 1930 (*České dějiny III/3*), s. 13–14.

z Rožmberka Ahník z Budkova, farář Jan, jehož k úřadu uvedl nedávno zesnulý převor Jošt z Rožmberka, byl obcí vyhnán, „až jsú nynie přivezše tohoto z Prahy, všetečně ho sami uvedli. A ten tupí a hanie otce svatého i dobré paměti knieze Mt i faráře“.⁵⁵

* * *

Na Moravě jsou z polipanského období dochovány tři listiny, jež garantují městským obcím svobodu přijímání podobojí – pro Kroměříž, Přerov a Svitavy. Všechna tato města prošla pozoruhodným náboženským vývojem. Biskupskou Kroměříž získala husitská vojska poprvé roku 1423 během letní vojenské kampaně Diviše Bořka z Miletínka. Vládu nad městem si poté několikrát prostřídala katolická i husitská strana, pro následný vývoj měl ale význam úchvat Kroměříže utrakvisty Smilem z Moravan a jeho bratry.⁵⁶ Tito dlouholetí odpůrci krále Zikmunda a moravského markraběte Albrechta Habsburského se někdy před 1. říjnem 1436 s oběma vládci usmířili a Zikmund jim potvrdil zástavní držení Kroměříže. Smlouva se dotýkala i konfesních poměrů a výslovně zajišťovala měšťanům přijímání podobojí podle znění kompaktát. Zikmund nadto Smilovi garantoval, že „když by nám Kroměříže sstoupil, tehdy mají kostelové tu v Kroměříži i jinde takovými kněžimi, kteří tak rozdávají, osazeni bejtí“.⁵⁷ Lze předpokládat, že v tomto případě šlo především o zájem a iniciativu samotných měšťanů.

Nerušená zástavní držba vladyků z Moravan trvala v Kroměříži tři desítky let, během nichž se město stalo centrem radikálního utrakvismu. Naplno se to projevilo zejména v době „misie“ Jana Kapistrána roku 1451. Kroměřížští měšťané tehdy zajali početnou skupinu věřících z Uherského Hradiště, kteří putovali na Kapistránovo kázání do Olomouce, a nutili je přijímat podobojí. Významnou postavou tehdejšího dění byl kroměřížský farář Štěpán, jenž vedl s františkánským misionářem polemiku o laickém kalichu. Do sporu se zapojil i samotný zástavní držitel Mikuláš z Moravan, který v listu olomoucké radě „toho mnicha“, jak přezíravě Kapistrána nazýval, nijak nešetřil. Vedle obhajoby praxe podobojí doporučoval fran-

⁵⁵ *Archiv český*, díl 7, s. 311–312, č. 197. Dále srov. JIŘÍ JÁNSKÝ, *Rytíř Přibík Klenovský z Klenového (1416–1465), „bohatýr neodolatelný“ a „Jidáš táborů“*, Sborník prací z historie a dějin umění: Klenová 3/2004, s. 51–167, zde zejména s. 90, 110, 163.

⁵⁶ K dějinám města FRANTIŠEK VÁCSLAV PEŘINKA, *Dějiny města Kroměříže. Díl 1. Obsahující dobu po rok 1620*, Kroměříž 1913, s. 70–116.

⁵⁷ AUGUSTIN ALOIS NEUMANN, *K dějinám husitství na Moravě*, Olomouc 1939, s. 146–147, pozn. 2; RI XI Neubearb., 1 n. 164, Regesta Imperii Online, http://www.regesta-imperii.de/id/1436-10-01_2_0_11_0_1_165_164.

tiškánskému kazateli soustředit se především na svatokupectví a lichvu provozovanou jeho olomouckými hostiteli.⁵⁸

„Kacířství“ Kroměřížských na jednu stranu olomoucké episkopy skličovalo, na stranu druhou však bylo motivací k vykoupení města ze zástavy, a zároveň argumentem při hledání podpory. Biskup Bohuž ze Zvole podnikl nejdůležitější kroky během roku 1455, kdy se s pomocí Jana Kapistrána a jeho prostřednictvím i krále Ladislava Pohrobka a papeže Kalixta III. pokusil získat peníze na vyplacení bývalé biskupské rezidence sbírkou u kléru olomoucké diecéze.⁵⁹ Příslušnou sumu nakonec získal a v lednu 1456 tak mohl město vykoupit.⁶⁰ Zda byla v případě této změny vrchnosti dodržena Zikmundova záruka, že po vyplacení zástavy město zůstane utrakvistické, je otázkou. Lze o tom ale vážně pochybovat vzhledem k postavení Kroměříže, která měla hrát stěžejní roli v rekatolizaci olomoucké diecéze, a zároveň byli na jejím výkupu osobně zainteresováni všichni důležité hráči katolické strany (nelze podceňovat zejména Kapistránovu ješitnost).

O ignoraci Zikmundových garancí se zdá svědčit následný vývoj v Kroměříži, zejména vypovězení nejvýznamnější osobnosti utrakvistů, kněze Štěpána, a jeho stoupenců.⁶¹ Zda šlo o perzekuci jen největších radikálů, není jasné. Protihusitský entusiasmus v každém případě nevydržel dlouho, k čemuž možná přispěla krátce po sobě jdoucí úmrtí všech hlavních aktérů, kteří se o výplatu Kroměříže zasloužili – Jana Kapistrána, Bohuše ze Zvole i Ladislava Pohrobka. Město se tak dostalo zpět do rukou Mikuláše z Moravan, byť zástavní držba měla být omezena trváním jeho života.⁶² Novou výplatu zástavní sumy vážnoucí na Kroměříži realizoval roku 1469 Matyáš Korvín. Ten sice město obratem zastavil svým stoupencům Jarosla-

⁵⁸ K událostem PETR ELBEL, *Testamentum meum de libris meis. Knihovna olomouckého biskupa Bohuše ze Zvole (1454–1457) opět v centru pozornosti*, in: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2005. Architektura knihy (forma, obsah a jejich tvar), Brno 2006, s. 85–119, zde s. 91–92; Z. NEJEDLÝ, *Česká missie Jana Kapistrána*, s. 344–345; MIROSLAV BOHÁČEK, *Rukopisná sbírka učeného právníka a biskupa Bohuše ze Zvole v universitní knihovně olomoucké*, Sborník historický 7/1960, s. 79–122, zde s. 80–81; F. V. PEŘINKA, *Dějiny města Kroměříže*, díl 1, s. 106–116. List Mikuláše z Moravan vydal JOSEF EMLER, *Dvě české listiny z Capestrana v Neapolsku z r. 1454*, Časopis Musea království Českého 61/1887, s. 116–118.

⁵⁹ FERDINAND TADRA (ed.), *K pobytu Jana Kapistrána v zemích českých. Sedmnácte listův z rukopisu národní knihovny Římské*, Věstník Královské české společnosti nauk 1889 [1890], s. 31–48, zde s. 46–47.

⁶⁰ AUGUST SEDLÁČEK, *Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480*, Praha 1914, s. 237, č. 32.

⁶¹ Štěpánovy osudy vysledoval R. URBÁNEK, *Věk poděbradský*, díl 3, s. 636–641.

⁶² F. V. PEŘINKA, *Dějiny města Kroměříže*, díl 1, s. 115–116.

vovi a Zdeslavovi ze Šternberka (za vyšší jistinu, transakce tak posloužila k vylepšení účetní bilance Matyášovy prázdné pokladny). Od této chvíle však již Kroměříž setrvala v rukou katolických vrchností. Je dost pravděpodobné, že obyvatelstvo zůstalo po nějaký čas utrakvistické: během válečné kampaně roku 1470, kdy Korvín osadil město posádkou 400 jízdních a 700 pěších, se měšťané vzbouřili a pokusili se o převrat ve prospěch krále Jiřího. Rovněž další vývoj je nejasný. Byť regionální literatura uvádí, že v Kroměříži zůstala utrakvistická komunita, přímé doklady prozatím chybí.⁶³ Víme pouze o problémech se zaváděním katolických bohoslužeb, což ale není přímým důkazem utrakvistického ritu ve městě.⁶⁴ Přesnější odpověď snad dá v budoucnu vytěžení bohatých fondů olomouckého biskupství, zejména korespondence jednotlivých episkopů.

Druhým moravským městem, které získalo po husitských válkách garanci svobodného přijímání podobojí, byly Svitavy, patřící původně litomyšlskému biskupství.⁶⁵ Ve Svitavách možná našli útočiště i litomyšlští kanovníci, když museli zkraje května 1421 z biskupského města prchnout před vojsky Diviše Bořka z Miletínka. Pokud zde azyl našli, nebylo to nadlouho, neboť Svitavy se staly dalším Divišovým cílem. Husitskému hejtmanovi se podařilo přimět svitavského faráře Václava, aby přestoupil ke straně podobojí. Jde o jediný případ přestupu katolického kněze k husitství v olomoucké diecézi, byť není vyloučeno, že Václav sympatizoval s husitstvím již dříve, a Diviš měl tedy pozici značně usnadněnu.⁶⁶

Zatímco u výše uvedené biskupské Kroměříže se během válek střídali husitští a katoličtí držitelé, v případě Svitav patrně zůstávali husitští hejtmané. Vývoj pravděpodobně kopíroval poměry v Litomyšli, kde vládl po Divišovi Bořkovi Vilém Jeník z Mečkova a poté Vilém Kostka z Postupic. Na konci válek kontroloval Svitavy Vok ze Sovince, jemuž držbu v rámci usmiřování s posledními odpůrci zeměpána potvrdil 3. října 1436 moravský markrabě Albrecht. Součástí smlouvy byla i garance přijímání podobojí, prakticky ve stejném znění jako v listině pro Kroměříž. Vok nedržel

⁶³ F. V. PEŘINKA, *Dějiny města Kroměříže*, díl 1, s. 132; GREGOR WOLNÝ, *Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften*, díl 1/2, Brünn 1857, s. 107.

⁶⁴ F. V. PEŘINKA, *Dějiny města Kroměříže*, díl 1, s. 121.

⁶⁵ K Svitavám CARL LICK, *Zur Geschichte der Stadt Zwittau und ihrer Umgebung*, Zwittau 1903, s. 323–332, 369–371; PETR ELBEL, *Kapitoly z dějin katolické církevní správy na Moravě v době husitské (1408–1457)*, Brno 2008 (diss.), s. 209–212. Cenné postřehy přináší V. VECĚRE, *Litomyšlské biskupství po roce 1421*, zejména s. 7–11.

⁶⁶ K možnému dlouhodobějšímu příklonu Václava k husitství P. ELBEL, *Kapitoly z dějin katolické církevní správy*, s. 210.

Svitavy dlouho, již roku 1437 byl pánem města Jan Pardus z Vratkova, celé 15. století se pak střídali zástavní držitelé obou konfesních táborů: Břeclav z Petrovic, Jaroslav z Šelmberka, Zdeněk a později Bohuš Kostka z Postupic či Ješek Svojanovský z Boskovic. Až na konci 15. století se konečně ujali správy olomoučtí biskupové, kteří v předešlém období zástavám spíše trpně asistovali. Lze předpokládat, i na základě výše uvedených analogií, že krátkodobí zápisní držitelé do konfesních poměrů nezasahovali nijak aktivně. Opět tak přichází na přetřes platnost garancí Zikmundovy listiny. Na první pohled se může zdát, že privilegium v době nepřerušené držby olomouckých biskupů upadlo v zapomnění. Překvapivě se však objevuje v roce 1590, kdy se svitavští měšťané ve sporu se zdejším farářem opírají právě o Albrechtovu listinu z roku 1436!⁶⁷

Posledním moravským městem, pro něž se dochovala z polipanské doby garance přijímání podobojí, byl Přerov. Svobody 1. října 1436 potvrdil Zikmund⁶⁸ a dva dny nato konfirmoval i moravský markrabě Albrecht Habsburský.⁶⁹ Albrechtova listina je společná pro Svitavy i Přerov a jde patrně o stejnopisy, vydané minimálně ve dvou exemplářích – svitavským měšťanům a přerovské obci. Pro příklon k husitství nastaly v tomto původně královském městě vhodné podmínky již velmi záhy, neboť se roku 1413 zástavně ocitlo v rukou proreformního pána Miloty z Tvorkova.⁷⁰ Osudy města během revoluce charakterizovalo rychlé střídání držitelů z obou náboženských táborů, aby na závěr Přerov zakotvil v rukou Voka ze Sovince. Podobně jako u Svitav svoji držbu Vok záhy postoupil a Přerov putoval od jednoho zástavního držitele k druhému. Na rozdíl od Kroměříže a Svitav byl nominálním pánem města panovník, a ze strany komory rozhodně nehrozil tak velký rekatolizační tlak jako v případě olomouckých biskupů. Přijímání podobojí v Přerově přežilo i navzdory konverzím dvou původně utrakvistických zástavních držitelů města, Albrechtovi Kostkovi z Po-

⁶⁷ C. LICK, *Zur Geschichte*, s. 327, 387.

⁶⁸ EDUARD KVASNIČKA (ed.), *Archiv městského musea v Přerově I. Pergameny*, Ročenka Městského musea v Přerově 1/1936, s. 102–119, zde s. 102–104; RI XI Neubearb., 1 n. 165, Regesta Imperii Online, http://www.regesta-imperii.de/id/1436-10-01_3_0_11_0_1_166_165.

⁶⁹ E. KVASNIČKA (ed.), *Archiv městského musea v Přerově I*, s. 105–106; EDUARD KVASNIČKA (ed.), *Albrecht II. Potvrzení privilegií městu Přerovu roku 1439. Na paměť 680. výročí vysazení Přerova na město a k Středomoravské výstavě jako druhý soukromý a neprodejný tisk vydala městská rada v Přerově*, Přerov 1936.

⁷⁰ JIŘÍ LAPÁČEK, *Přerov ve 14. a 15. století*, Sborník Státního okresního archivu Přerov 16/2008, s. 36–92, zde s. 71; ANTONÍN ROUBIC, *Přerov za husitství a do nástupu Pernštejnů (v letech 1412–1475)*, in: Dějiny města Přerova, díl 1, (edd.) Josef Dostál, Ladislav Hosák, Přerov 1970, s. 147–170.

stupic (ke katolictví přestoupil na přelomu let 1469 a 1470)⁷¹ a Vilémovi z Pernštejna (konvertoval roku 1490).⁷²

Pernštejnská vláda přinesla Přerovu po dlouhé době epochu stability, a to i v konfesní oblasti.⁷³ K roku 1513 také máme doloženu Vilémovu konfirmaci starších privilegií, mezi nimiž je i explicitně zmíněna Albrechtova listina z roku 1436 a její garance přijímání pod obojí.⁷⁴ Jde o jediný známý případ, kdy jsou potvrzeny náboženské výsady z konsolidačních let 1436–1437, naše poznání ale v tomto ohledu patrně značně limituje dochovaná pramenná základna. Pokud v tomto kontextu zůstává přerovské privilegium osamocené, v kontextu privilegií vydaných Vilémem z Pernštejna naopak patří do pozoruhodného souboru listin, zaručujících přijímání podobojí na pernštejnských panstvích. Těch se mi podařilo najít – bez nároku na úplnost – prozatím osm (v Čechách pro Pardubice z roku 1512 a Nový Bydžov 1517, na Moravě pro Prostějov 1510, Hranice na Moravě 1510, Kostelec na Hané 1510, Lipník nad Bečvou 1510, Přerov 1513 a Bystřici nad Pernštejnem 1514).

Listiny nemají jednotný formulář, v některých případech jde o konfirmaci předešlých privilegií (Přerov) či potvrzení starších práv a svobod (například rezidenční Pardubice). U těchto listin, kde je konfesní otázka jen jedním z aspektů, pochopitelně nevíme, zda byla právě garance zachování přijímání podobojí podnětem k vydání privilegia, byť se to nabízí. Další listiny se však dotýkají pouze náboženské problematiky. V privilegii pro město Prostějov je měšťanům zaručeno právo přijímat podobojí, čímž mají být vázáni i budoucí držitelé plumlovského panství, pod které město spadalo. Vilém a jeho synové Jan a Vojtěch se explicitně zavazují, že nemají k prostějovské faře, sídlící v kostele bývalého augustiniánského kláštera, prezentovat kněze římského ritu. Pokud by však došlo k znovuoobnovení konventu, měli prostějovští utrakvisté právo zřídit si nový bohoslužebný prostor. Stejným právem ale disponovala i vrchnost: pokud by chtěla uvést do města kněze římského ritu, měla mu zřídit separátní kostel.⁷⁵ Podobně formulované podmínky nalezneme i v privilegii pro Bystřici pod Pernštejnem z roku 1514.⁷⁶

⁷¹ FRANTIŠEK PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě*, díl 5, Praha 1939, s. 429, pozn. 440.

⁷² PETR VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999, s. 94–95.

⁷³ Srov. PAVEL FLOSS, *Kulturní a náboženský vývoj Přerova od konce husitství do Bílé Hory*, in: *Dějiny města Přerova*, díl 1, s. 265–302, zde s. 265–268.

⁷⁴ *Archiv český*, díl 17, Praha 1899, s. 182–185, č. 970

⁷⁵ *Archiv český*, díl 17, s. 131–132, č. 916.

⁷⁶ *Archiv český*, díl 17, s. 201–202, č. 994.

Co vedlo perňštejnské poddané k tomu, že si nechávali potvrzovat garance na přijímání podobojí právě od šlechtice, který v jagellonské době symbolizoval ideu náboženské tolerance? V Přerově se například právě s Vilémovou podporou rozšířila Jednota bratrská, a proto zde jen těžko mohli utrakvisté očekávat nějaké výraznější ohrožení vlastních pozic. Odpověď by mohla znít, že právě Vilémova náboženská snášenlivost vedla utrakvistické poddané k uzavření pojistky, pokud by jeho nástupci tuto toleranci postrádali. Takový výklad však nevysvětluje, proč analogická privilegia nevznikala ve stejné míře na panstvích s utrakvistickou vrchností, kde by jejich vystavení bylo z věroučného hlediska ještě jednodušší. Ani poukaz na torzovitost pramenné základny neobstojí, neboť právě privilegia mají vyšší pravděpodobnost dochování; v případě Vilémových listin ostatně nejde o kolekci nalézající se na jednom místě, což by mohlo obraz zkreslovat, ale o soubor disparátně dochovaných jednotlivostí. Bližší odpověď na tuto otázku snad dá probíhající výzkum privilegií na náboženské svobody.⁷⁷

* * *

Tucet sond do konfesních poměrů v městech husitské epochy půjde bezsporně rozšiřovat detailně zaměřeným regionálním výzkumem. Můžeme se však dočkat i nových pramenných objevů, jako nedávno u zlomků písemností utrakvistické konzistoře. Tyto cenné fragmenty, jež byly sejmuty z vazeb knih administrátora Václava Korandy, nám nabízejí zajímavé průhledy do činnosti kališnické správy. V Korandových rukou skončily například stížnosti měšťanů Mělníka a Náchoda, tedy měst, která spravovala minsterberská knížata Jindřich st. a Hynek. Ti v roce 1473 přestoupili ke katolické víře – především z toho důvodu, aby mohli bezproblémově fungovat v prostředí slezských knížat.⁷⁸ Literatura dosud předpokládala, že na svých českých panstvích byli tolerantní vrchností, zlomky utrakvistické konzistoře ale ukazují něco jiného. V případě Mělníka jde přímo o stížnost, že Hynek proti vůli obce prezentoval katolického duchovního k nově zřízenému kaplanství, které těsně před smrtí fundovala Johana z Rožmitálu. Mělnická obec naopak žádala obsazení tohoto místa farářem podobojí.⁷⁹ K podobnému sporu došlo v Náchodě roku 1476. Ačkoli odstupující farář Michal domluvil ve srozumění s hradeckým děkanem Vítem z Krupé nástupnictví kněze Šimona z Nymburka a ten již byl připraven se obročí

⁷⁷ Výzkum, jež podniká doc. Josef Hrdlička, je sice zaměřen na raný novověk, středověkou matérii nicméně zahrne také.

⁷⁸ R. NOVOTNÝ, *Konversionen böhmischer und mährischer Adeliger*, s. 231–232.

⁷⁹ JINDŘICH MAREK, *Václav Koranda mladší. Utrakvistický administrátor a literát*, Praha 2017, s. 48–49; regest s. 156, č. 11.

ujmout, Jindřich st. z Minsterberka bez vědomí obce a děkana předal faru jistému knězi Mikuláši. U Mikuláše sice nemáme doloženo, že byl katolíkem (byť se to dá předpokládat), v každém případě tato kauza dosvědčuje, že Jindřich st. si počínal při obsazování fary zcela suverénně, bez srozumění s městskou obcí.⁸⁰

I další zlomky agendy utrakvistické konzistoře ukazují, že tento úřad sloužil jako odvolací instance při problémech náboženského soužití ve městech. Nevíme samozřejmě, nakolik mohly být zásahy konzistoře účinné, zejména když disponujeme jen prameny přijímecké povahy, a neznáme tudíž Korandovy reakce. V každém případě nás tyto prameny přivádí ke stěžejní otázce jurisdikce. Je evidentní, že se tu střetávaly dva principy. Městské obce se cítily být v náboženských otázkách podřízeny konzistoři, případně krajským článkům církevní správy, zatímco vrchnost, zcela v duchu dlouho zavedené praxe, považovala obsazování církevních obročí za svoje právo. Tato oblast, která v předhusitském období nevyvolávala principiální rozpory, získávala v době konfesního rozkolu novou dynamiku.

Rozhodující roli zde sehrály roky, kdy se Zikmund ujímal reálné vlády v zemi. Na jedné straně tu byla kompaktáta, která poskytla právní rámec náboženskému soužití a dávala městským obcím možnost konfesního sebeurčení, na straně druhé tu byla vlna legalizací či naopak revindikací majetkových poměrů, která nutila hledat *modus vivendi* mezi novou či staronovou vrchností a poddanými. Jak ukázaly výše uvedené příklady, byl tento *modus* vzdálený pozdějšímu principu *koho panství, toho náboženství*. Práva poddaných byla podstatně širší, byť míra náboženských svobod se vždy odvíjela od konkrétní situace a vyjednaných koncesí.

Důležitý byl i postoj vrchnosti, ale zejména u šlechty vidíme spíše pragmatický přístup. Případné snahy o dosažení konfesní unifikace mohly přinést více škody než užitku. Sledované proměny konfesního složení jednotlivých městských obcí byly často i několik desítek let trvajícím postupným procesem. Naděje na úspěch se naskýkala zejména ve chvíli, kdy šlo o rezidenční města. Nástrojem mohla být nenásilná, avšak cílená podpora konfesně vyhraněných institucí, svou roli nepochybně sehrávala i přitažlivost rezidenčního dvora či vrchnostenského správního aparátu. I zde ale u většiny šlechtických vrchností platilo, že schopnosti se cenily více než konfesní uniformita.

⁸⁰ J. MAREK, *Václav Koranda mladší*, s. 48; regest s. 153, č. 1.